

2. Карпов А. В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики / А.В. Карпов // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24. – № 5. – С. 45-57.

3. Киричук О. В. Психологічні особливості Я-концепції безробітного: навч.-метод. посіб. / О. В. Киричук, С. О. Тарасюк. – К. : ІПК ДСЗУ, 2012. – 148 с.

4. Леонтьев Д. А. Рефлексия хорошая и дурная: от объяснительной модели к дифференциальной диагностике / Д. А. Леонтьев, Е. Н. Осин // Психология. Журнал высшей школы экономики. – 2014. – Т. 11. – № 4. – С. 110-135.

5. Особистісні кризи студентського віку: зб. наук. ст. – Луцьк: Вежа, ВДУ ім. Лесі Українки, 2001. – 110 с.

6. Основи психокорекції з практикумом: методичні вказівки до практичних занять і самостійної роботи студентів напряму підготовки “Практична психологія” / Л. О. Подкоритова. – Хмельницький: ХНУ, 2014. – 62 с. (електронне видання)

7. Подкоритова Л. О. Дослідження особливостей самопізнання майбутніх фахівців соціономічної сфери / Л. О. Подкоритова // Науковий вісник Херсонського державного університету: збірник наукових праць. – Серія «Психологічні науки». – № 2. – 2015. – С. 80-85.

8. Подкоритова Л. О. Дослідження рівня рефлексії майбутніх фахівців соціономічної сфери / Л.О. Подкоритова // Науковий вісник Херсонського державного університету: Збірник наукових праць. – Серія «Психологічні науки». – Вип. 3. – Т. 1. – 2016. С. 80-84.

УДК 159.923.5:378.18(477)

МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННОСТЕЙ У ПСИХОЛОГІЇ

Романюк Л.В., д. психол. н., доцент,
завідувач кафедри психології

Львівський державний університет внутрішніх справ

У даній статті звертається увага на місце і роль цінностей в якісній вищій освіті, яка займає чільне місце в системі загальнолюдських цінностей і гарантує успіх та стабільність у періоди криз. Показано важливість їх дослідження в моніторингу якості вищої освіти та життєдіяльності особи з цією освітою. Запропоновано модель структури цінностей Ш. Шварца та його методика для вивчення в процесі моніторингу цінностей особистості.

Ключові слова: цінності, модель структури цінностей Ш. Шварца, моніторинг цінностей особистості, якісна вища освіта.

В данной статье обращено внимание на место и роль ценностей в качественном высшем образовании, которое занимает ведущее место в системе общечеловеческих ценностей и гарантирует успех и стабильность в периоды кризисов. Подчеркивается важность их исследования в мониторинге качества высшего образования. В статье также предложена модель структуры ценностей Ш. Шварца и его методика для изучения в процессе мониторинга ценностей личности.

Ключевые слова: ценности, модель структуры ценностей Ш. Шварца, мониторинг ценностей личности, качественное высшее образование.

Romaniuk L.V. METHODOLOGY AND METHODS OF STUDYING VALUES IN PSYCHOLOGY

In this article the attention to a place and a role of values in the qualitative higher education is paid, which in itself takes a leading place in system of universal values, importance of their research in monitoring of quality of higher education is underlined. In article the model of structure of values of S.Shvartsa and its technique for studying in the course of monitoring of values of the person also is offered.

Key words: values, model of structure of values S.Shvartsa, monitoring of values of the person, qualitative higher education.

Постановка проблеми. Проблема цінностей завжди актуалізується в кризові періоди людства, коли раптово змінюється нормальний хід подій в житті індивіда і суспільства, що вимагає переоцінки моделей діяльності й мислення. Втрачаються основи повсякденної діяльності і в зв'язку з цим переживається й психологічна криза, яку спричиняють різкі відхилення від звичайного життя, наприклад, втрата роботи чи страх її втратити і залишитися без засобів

до існування. Тому в сучасній ситуації економічної, політичної, соціальної нестабільності надзвичайно важливо мати внутрішній стрижень, що забезпечує людині скоординовані дії. Цю надзвичайно важливу функцію беруть на себе цінності людської особистості. Вони виступають в якості керівних принципів життя і управляють діяльністю.

Вважається, що цінність – це глибинний вияв потреби, оскільки людина завжди бажала перебувати в комфортному середо-

вищі позитивного ставлення до самої себе і водночас хотіла, щоб це середовище змінювалось, розвивалось у деякому напрямку, з деякою заданістю, за деякими принципами. Цінності якраз і відігравали роль певного стабілізатора та охоронця на шляху пошуку нових парадигм життя. Кризи поставали в періоди втрати цінностей, їх духовного забуття або в транзитний період переходу від однієї до іншої систем цінностей [1, с. 39-44].

Цінність вищої освіти незаперечна – це основний стратегічний гарант якості життя. Освіта є «не просто одна із підсистем людського існування, вона – ансамбль соціокультурних відносин, а освіченість – це супутній результат імовірного нашого сходження до вершин національного та загальнолюдського духу» [2, с. 108-125].

Ступінь розробленості проблеми. Узагальнення різноманітних позицій мислителів щодо розуміння поняття цінності у філософії й соціології дало змогу виділити три напрямки. Перший, започаткований Платоном, пояснював цінності як об'єктивний феномен, який успадковується або засвоюється суб'єктом у процесі діяльності (практичної, пізнавальної, моральної чи естетичної). Другий, визначений І.Кантом, – це трактування цінностей як суб'єктивного утворення, що має своїм джерелом сукупність інтелектуальних, психологічних, моральних особливостей особистості. Третій, створений В. Віндельбантом, – це розуміння цінностей як суб'єктно-об'єктного феномена, який виявляється тільки у відносинах між суб'єктом і об'єктивним буттям. Кожен з цих напрямків включає по декілька тепер уже класичних та нових підходів, що прагнуть цілісного, комплексного висвітлення проблем цінностей, аналіз яких широко змальований Л. Баєвою у наукових дослідженнях з аксіології. Систематизація філософських і соціологічних знань про цінності переконливо засвідчила, що вони є екзистенційним феноменом.

Основна складність психологічного аналізу поняття «цінність» полягає в тому, що відомо понад сто його дефініцій, які чітко не визначені, а також суперечливим є його місце і статус серед інших понять у психології. В межах зарубіжних наукових підходів по-різному трактується поняття «цінність». Так, в екзистенційній психології В.Франкла цінності поряд з сенсом визначаються основними поняттями цієї науки. За позицією вченого, цінністю для людини є те, що її зрушує, скеровує і творить її особистість у всіх вимірах буття (біологічному, психічному і духовному). Кожному виміру відповідає своя група цінностей. Це особистісне

утворення має ієрархічну, багаторівневу і концентричну структуру. За А. Ленгле, цінності – це результат чуттєвого сприйняття впливу чогось або когось на життя суб'єкта. Специфіка сприйняття цінностей, на думку вченого, полягає в тому, що їх можна тільки переживати. В межах гуманістичної психології А. Маслоу було застосовано поняття «філософія цінностей», основою якого є вільний вибір. Останнє означає те, що людина здійснює відповідальний вибір чогось, що й стає її цінністю. Отже, щоб визначити цінності здорової особистості, важливо виокремити їхню ієрархію на підставі вільного вибору. Г. Мюрреєм було конкретизовано цілий ряд цінностей: гарне фізичне самопочуття, володіння власністю, авторитет як спроможність приймати рішення, афіліація (почуття міжособистісного зв'язку), розуміння (фактів і теорій), краса (мистецтво), ідеологія (філософія, релігія). Приймаючи їх, людина може поводитися по-різному – відкидати, здобувати, створювати й перетворювати, захищати або уникати. У гуманістичній психології, зорієнтованій на ціннісне ставлення до людини, основним предметом виступають: вищі цінності, самоактуалізація особистості, творчість, любов, свобода, відповідальність, автономія, психічне здоров'я, міжособистісні стосунки.

Для біхевіористів цінність – це міра інтенсивності чи енергії, з якою особистість оволодіває об'єктом, щоб заспокоїти власні потяги та задовольнити власні потреби. Е. Толмен для характеристики сили й спрямованості реакцій людини використовував цінність, визначаючи її як привабливість цільового об'єкта, який одночасно є потребою, що й стимулює її поведінку. У теорії соціального вчення Дж. Роттер застосовував термін «цінність підкріплення», за яким людина надає перевагу одному підкріпленню над іншим (при рівній імовірності їх отримання), коли одне із підкріплень стає для неї суб'єктивно цінніше. Різні люди цінують і надають перевагу різним підкріпленням. Одні цінують більше повагу, інші – матеріальний добробут, ще інші бояться покарання. Такі цінності будуються на власному досвіді і з часом можуть змінюватись. Поведінка людини разом з «цінністю підкріплення» визначається й «цінністю потреби» – її мотиваційною основою. Очікувана цінність підкріплення завжди залежить від суб'єктивної оцінки зовнішньої соціальної ситуації. Розглядаючи цінності як властивості об'єктів, М. Рокіч надавав значущості включенню цінностей у ланцюг стимул-реакції, беручи за основу біхевіоральні положення. За позицією вче-

ного, «цінність – це стійка віра в те, що певний спосіб поведінки або кінцеві цілі існування особистісно чи соціально важливіші за інші». Система цінностей, на думку вченого, являє стійку організацію вірувань людини відносно кращих способів поведінки або ж існування впродовж континууму відносно важливості. При цьому М. Рокіч доводив, що стійкі цінності – це такі, які є близькими й зрозумілими особистості і якщо вони є абсолютно стійкими, то індивідуальні зміни неможливі.

Особливої значущості надає цінностям когнітивна психологія. Втім, для неї спосіб їхнього зв'язку важливіший, ніж самі цінності та їхня внутрішня сутність. У межах структуралізму вчені (Ж. Піаже, Л. Кольберг) пов'язують цінності з інтелектуальним і моральним розвитком. Індивідуальні цінності визначені вченими як цілісна система когнітивних утворень людини, що закріплює підпорядковану їй особистісній логіці сукупність прийнятих нею переконань, ідеалів, заборон. Цінності розглядалися деякими теоретиками (К. Клакхон, Г. Хофшted) як критерії суджень про те, що є бажаним і впливає на вибір як засобів, так і цілей серед доступних альтернатив.

У нашому дослідженні ми дотримуємося наукових положень Ш. Шварца, модель цінностей якого визнана європейським співтовариством психологів найкращою. Слідом за вченим ми приймаємо дефініцію цінностей як керівних принципів широкого спектру мотивів, що впливають на ставлення, погляди і дії людей. Вчений також виокремив універсальні цінності, здійснив їх класифікацію та типологію відповідно до мотиваційних цілей людини. Вище визначені положення були перевірені вченим у ході кроскультурного дослідження.

Мета даної статті – виокремити місце і роль цінностей в якісній вищій освіті, що й сама займає чільне місце в системі загальнолюдських цінностей та гарантує успіх і стабільність у періоди криз; показати, наскільки важливим є їх дослідження в моніторингу якості вищої освіти та життєдіяльності особи з цією освітою.

Виклад основного матеріалу. Якість життя підвищується через цінності, властиві якісній освіті, розмаїття підходів і профілів дисциплін, а також через розвиток в особистості ціннісних орієнтацій та вмій, необхідних для життєдіяльності у сучасному європейському співтоваристві. Важливість якісної освіти й освітнього співробітництва в розвитку й зміцненні стійких, мирних і демократичних суспільств є універсальною.

Якість освіти являє якісні зміни в освітньому процесі і в оточуючому середовищі,

які можна зафіксувати як поліпшення рівня знань, умінь і навичок. Фахівці з моніторингу якості освіти вважають її якісною, якщо освіті вдається вирішити наступні завдання: гармонізувати стосунки людини з природою засобами засвоєння сучасної наукової картини світу; стимулювати інтелектуальний розвиток і збагачення мислення шляхом засвоєння сучасних методів наукового пізнання; домагатись успішної соціалізації людини шляхом її занурення в існуюче культурне, зокрема технічне і комп'ютерне середовище; навчити людину жити в умовах насиченого та активного інформаційного середовища; створити умови для неперервної самоосвіти; реалізувати потреби в новому рівні наукової грамотності, який враховує інтегровані тенденції розвитку науки і техніки, створити умови для одержання вищої освіти, яка дозволяє швидко переключитися на суміжні галузі діяльності. Отже, якісна вища освіта в сучасному розумінні повинна задовольняти ті вимоги, які ставить до кожної особи суспільство. Саме тому основна вимога до сучасного змісту вищої освіти – розмаїття цінностей в системі освіти. Її треба розглядати як систему, в яку, крім орієнтації на знання, уміння та навички, включається на правах елементів сукупний досвід творчої діяльності та емоційно-чуттєвого ставлення до дійсності. Ці елементи зосереджені у цінностях особистості. Їх дозволяє відстежити методика Шалом Шварца для вивчення цінностей особистості.

Загальновідомо, що моніторинг в освіті – це система збору, обробки, зберігання та поширення інформації про освітню систему або її окремі елементи, що орієнтована на інформаційне забезпечення управління, дозволяє робити висновки про стан об'єкта у будь-який момент часу та дає прогноз його розвитку. Водночас міжнародна практика свідчить, що здійснення моніторингу із подальшим аналізом та оцінюванням ситуації виступає єдиною можливим способом перевірки того, який рівень підготовки мають випускники навчальних закладів, наскільки зміст освіти відповідає сучасним вимогам суспільства та рівню міжнародних стандартів у галузі освіти, які тенденції спостерігаються у зміні якості підготовки студентів, які чинники впливають на якість навчання та освіченість молоді, яким чином можна поліпшити негативні явища, які зміни доцільно внести до освітніх стандартів і вимог, обов'язкових знань, умінь, навичок і цінностей студентів, виходячи з результатів проведеного аналізу рівня підготовки та запитів суспільства.

Ці явища та елементи перелічених вище завдань освіти дозволяє відстежити зга-

дувана уже методика Шалом Шварца [6] для вивчення цінностей особистості. Шварц (Schwartz, 1992), чії праці продовжують думку Рокіча (Rokeach, 1973), запропонував список з п'ятдесяти шести цінностей, які поєднуються в десять класів і організуються відповідно до кругової моделі, що була виявлена у всіх країнах. Наявність цих цінностей перевірена на 200 респондентських вибірках, проведених у більш ніж 60 країнах світу й за участю 100 тисяч респондентів. Вибірка включала в основному шкільних учителів і студентів університетів. Проте дотепер вітчизняні психологи не приділили моделі цінностей Шварца належної уваги, зокрема вивченню цінностей суб'єктів освіти та моніторингу її якості.

Згідно з теорією динамічних відношень між ціннісними типами, що описує концептуальну організацію системи цінностей, стверджується, що дії на основі певного типу цінностей мають психологічні, соціальні й практичні наслідки. Вони можуть конфліктувати чи, навпаки, узгоджуватися з іншими типами цінностей. Зокрема, у вертикальному напрямку відносна цінність самотрансцендентності (універсалізм, доброта) протистоїть відносній цінності у самоствердженні (влада, досягнення); у горизонтальному напрямку відносно попередньої в прецеденті, відносна цінність змін (самостійність, стимуляція, гедонізм) протистоїть відносній цінності консервативності (конформізм, безпека, традиція) (Wach, 2001) [5]. Загальна схема конфліктності й узгодженості між ціннісними типами, що утворюють теоретичну структуру системи цінностей, відображена на мал.1. Конкуруючі ціннісні типи розходяться в протилежні напрямки від центру, доповнюючі типи розміщуються за ступенем близькості, утворюючи коло. Цінності Шварца стосуються всіх сфер життєдіяльності, тому автором даної статті методика Шварца для вивчення цінностей особистості адаптована до української аудиторії.

М. Вах і Б. Хаммер (M. Wach, B. Hammer, 2003) [7] доповнили цю модель, показуючи, що істотно було б додати ще два типи відносної цінності заради знання: раціональна або логічна правда й нераціональна правда (віра в долю, у надприродне) (рис. 1).

Зв'язок між цінностями й спрямованістю у деяких професійних груп спостерігався багато разів. Спочатку розглянемо зв'язки між професійними інтересами й цінностями. Варто наголосити, що ці зв'язки помірні.

Садів (Sagiv, 1999) [8], наприклад, виявляючи відношення інтересів Холланда (Holland) і цінностей Шварца (Schwartz),

спостерігає єдину відповідність (між підприємицькими інтересами й владою):

- у дослідженні інтересів спостерігається легкий позитивний зв'язок із цінностями універсалізму (універсалізм поєднує цінності, що відносяться до захисту середовища, до краси, терпимості, справедливості, рівності, миру) і самостійності, а також негативний зв'язок із конформізмом;

- художні інтереси позитивно пов'язані з універсалізмом і негативно з конформізмом;

- соціальні інтереси позитивно пов'язані із прихильністю;

- інтереси підприємництва позитивно пов'язані із владою й із самореалізацією, й негативно з універсалізмом;

- умовні інтереси позитивно пов'язані з безпекою й з конформізмом та негативно з універсалізмом, самостійністю й стимуляцією;

- що стосується реалістичних інтересів, які особливо відповідають великій кількості робочих місць, то вони не пов'язані з жодною цінністю...

Дюан Браун (Duane Brown, 1996) [3] формулює сукупність положень про функцію, що її виконують цінності у виборах ролей, а саме професійних ролей. Ці положення мають за мету узагальнити доступні знання і відкривають шляхи вирішення проблеми цінностей у виборі професійних ролей. Вони підкреслюють саме ті фактори, які регулюють результат цінностей. Відзначивши, що індивіди, зазвичай, розвивають кілька пануючих цінностей, він уточнює необхідні умови для того, щоб ці цінності визначили рольові вибори. Серед умов (опцій або можливостей), які пропонуються за темою вибору професійної ролі, має бути принаймні одна, котра відповідає цінностям певної професійної ролі. Дана тема повинна бути досить інформованою, щоб відчувати цінності, які можливо задовольнити за допомогою різних можливостей (опцій). Нарешті, вибір, що відповідає цінностям теми вибору професійної ролі, має бути за ступенем труднощів, близьким до тем з інших опцій. Відсутність відповідності між ролями й цінностями веде до негативних результатів – таких, як депресія або занепокоєння. Якщо задоволення глобально залежить від відповідності між цінностями теми вибору і її різних ролей, тоді відбувається взаємодія між ними. Вони можуть перебувати в конфлікті і це призведе до зменшення задоволення або – в узгодженні, що призведе до його росту. Рольові зміни відбуваються, коли немає непоправних перешкод у напрямку кращої адекватності із цінностями. Під тиском реальності індивіди можуть змі-

нити свої цінності також. Успіх ролі залежить не тільки від цінностей, які він дозволяє задовольнити, а й залежить також від інших емоційних і когнітивних характеристик теми вибору. Інтерес пропозицій Брауна (Brown) полягає в тому, щоб застерігати від простих лінійних відношень. Цінності, і це стосується також рис особи та її інтересів, – тільки один з чинників, які визначають її переваги. Особистість зацікавлена у цінностях, отже, розглядає їх у взаємодії з іншими чинниками.

У дослідженні інтересів виявлено, що переваги людей певних професій пов'язані з деякими цінностями. А саме з'ясовано, що коли індивід має ціннісну систему хоча б у початковій формі, він, зазвичай, нерішучий щодо його майбутнього й докладає

зусиль до конструювання своєї професійної особистості.

Стосовно становлення цінностей в онтогенезі французькі психологи Жан Гішар і Мішель Уто (Jean Guichar, Mishel Huteau, 2006) [4; 81] відзначають, що цінності, і це пояснюється їх абстрактністю, стабілізуються значно пізніше (не до кінця юності), ніж інтереси. Ми ж припускаємо, що становлення цінностей, як і безперервна освіта, відбувається протягом всього онтогенезу людини. Дана проблема є предметом моніторингу в наступних наших дослідженнях.

Висновки. Огляд визначень цінностей свідчить про те, що вони можуть бути розглянуті одночасно і як елементи когнітивної сфери особистості, і як елементи її афективної сфери, а узагальнення наявних у за-

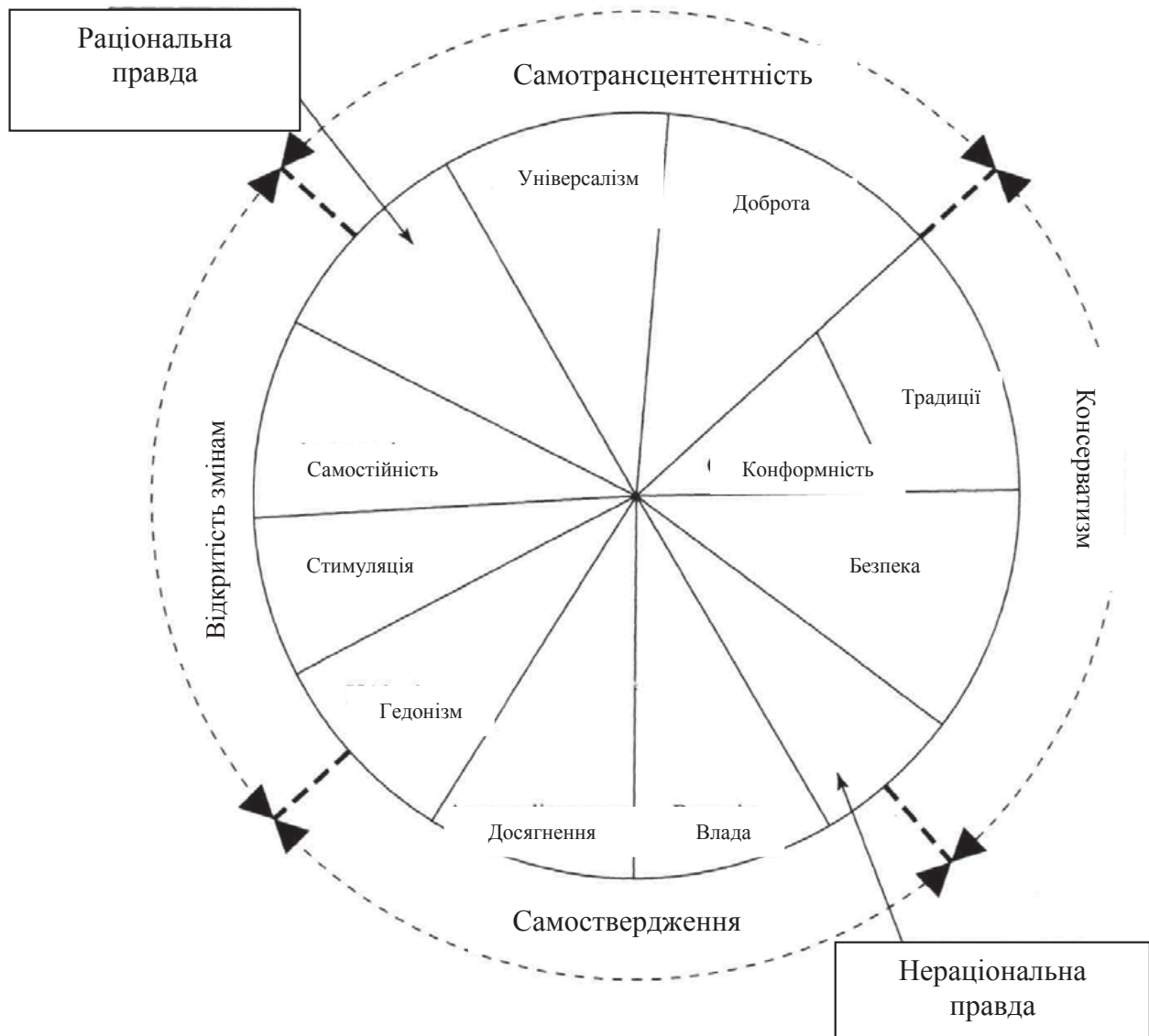

Рис. 1. Модель структури цінностей S. Schwartz переглянута M. Wach і B. Hammer (2003)

рубіжній і вітчизняній психології поглядів з цієї проблеми свідчить, що її розуміння залишається неоднозначним з різним тлумаченням досліджуваного феномена.

Аналіз основних підходів до методології та методів вивчення цінностей дозволив виокремити суб'єктивні та об'єктивні наукові позиції вчених, що характеризують розуміння психологічної сутності поняття «цінності». Відповідно до суб'єктивної позиції вчених (Е. Толмен, Дж. Роттер), цінності залежать від мотивів – інтересів та переживань людини, доказом чого виступає зміна значущості для неї певної цінності вслід за збільшенням або зменшенням інтенсивності цих мотивів. Представники (А. Маслоу, Г. Мюррей) об'єктивних теорій цінностей наполягають на їх незалежності від інтересів чи переживань людини і вказують на соціальні, предметні носії цінностей. Виходячи з вище зазначеного, цінність не може бути тільки об'єктивною чи суб'єктивною. Вона завжди співвідноситься з людиною, що робить її певною мірою суб'єктивною, і водночас на підставі «предметного підкріплення» вона є об'єктивною. Загалом, спираючись на позиції Дж. Вайлда та Ш. Шварца, цінності мають суб'єктивно-об'єктивну природу. У ході кроскультурного дослідження були виявлені певні відмінності в формуванні цінностей представників різного культурного простору. Так, дослідження цінностей в США і Канаді було проведено М. Рокічем, в Австралії Н. Фезером та в Ізраїлі І. Рімом, результати яких показали, що цінності структуруються залежно від соціетальних впливів (специфічні умови життя людини в певній країні) та психологічних чинників (індивідуально-своєрідних властивостей особистості).

Отже, теоретичний аналіз провідних наукових підходів обґрунтування цінностей вимагає усвідомлення того, що вони відбивають культурні й соціальні (ідеологічні і політичні) носії суспільства, соціальної групи та особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кісіль М.В. Якісна вища освіта в системі загальнонародських цінностей // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Формування національних і загальнонародських цінностей в українському суспільстві»: Збірник статей / За заг. ред. канд. філол. наук, доц. О.С. Черемської. – Х.: ФОП Лібуркіна Л.М., 2006. – С. 39-44 с.
2. Терещенко Ю.І. Світ обертається довкола творців нових цінностей (Освіта як екзистенційний пріоритет України) / Ю.І. Терещенко // Віче. – 2001. – № 6(111). – С. 108-125.
3. Brown Duane (1996) "Brown's Values-Based, Holistic Model of Career and Life-Role Choices and Satisfaction", in D.Brown, L.Brooks, Associates (eds.), Career Choice and Development, San Francisco, Jossey-Bass, 337-372 p.
4. Guichar Gean, Huteau Mishel (2006) Psychologie de l'orientation, Paris, DUNOD.
5. Wach M. (2001). "Valeurs de base de la personne et dimensions professionnelles", L/Orientation Scolaire et Professionnelle, 30, Hors-serie, Actes du colloque "Eduquer en orientation: enjeux et perspectives", 474-480 p.
6. Schwartz S.H. (1992) "Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries", in M.Zanna (ed.), Advances in Experimental and Social Psychology, vol. 25, Orlando, FL., Academic Press, 1-65 p.
7. Wach M., Hammer B. (2003). La structure des valeurs est-elle universelle? Genese et validation du modele comprehensif de Schwartz, Paris, L'Harmattan.
8. Sagiv L. (1999) Vocational interests and basic values, Jerusalem, The Hebrew University of Jerusalem.